

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.1.389

UDK 159.922:615.851

Primljeno: 04. 12. 2020.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Vahida Djedović, Edin Mujkanović, Mitra Mirković-Hajdukov

POST-MILENIJALCI: UPOZNAJMO GENERACIJU Z

Generacija Z spada u internet generaciju, jer je to prva generacija koja je rođena nakon što se internet popularizovao. Iako naučnici nisu usklađeni kada počinje, a kada završava ova generacija, ipak, smatra se da generaciju Z čine oni koji su rođeni krajem devedesetih godina, pa do danas. Njihovi roditelji pripadaju, uglavnom, generaciji Milenijalaca, a oni su rođeni početkom osamdesetih godina. Generacija Z je prva generacija čije je odrastanje obilježio trend da se bude u očima javnosti, stalno obavještavajući o svojim životima na društvenim mrežama. To ih potencijalno čini egocentričnom generacijom i generacijom koja nema dovoljno empatije. Iako je empatija jedna od ključnih osobina za sreću, generacija Z sreću nalazi u ličnom izgledu i dosta im je stalo do mišljenja drugih, odnosno stalo im je do broja lajkova i broja pratilaca na društvenim mrežama. Cilj rada je ispitati emocionalnu empatiju kod generacije rođene krajem devedesetih, do generacije rođene 2006.-2007. godine, na uzorku od dvjesto učenika osnovnih i srednjih škola sa pretpostavkom da su empatičnije starije generacije. Također, rad donosi i prikaze slučajeva koji predstavljaju kliničku populaciju a ne prosječne predstavnike ove generacije a čiji se psihički problemi mogu povezati sa pretjeranom upotrebom interneta i društvenih mreža. Rezultati istraživanja ukazuju da je osjećaj nesigurnosti i nedostatak empatije kod ove generacije rizičan faktor za razvoj niskog samopoštovanja i samopouzdanja, a u konačnici i težih psihičkih smetnji, koje je moguće umanjiti i prevenirati drugačijim pristupom ovoj generaciji.

Ključne riječi: Generacija Z; empatija; društvene mreže; egocentričnost; psihoterapija

UVOD

U 20. vijeku opisane su 4 generacije ljudi od kojih je svaka dobila ime prema određenoj demografskoj ili političkoj promjeni. Jednako tako, svaka generacija odlikuje se sebi svojstvenim ponašanjem i navikama. Većina autora (SHRM 2004; Harrington 2009; Zemke, Raines i Filipczak 2000), slaže se da postoje četiri osnovne generacije:

- Veterani (Tradicionalisti, Tiha generacija),
- Baby-boom generacija (Boomersi),
- Generacija X (Izgubljena generacija),
- Generacija Y (Milenijanci, Nexters generacija, Internet generacija).

U novijim djelima iz područja upravljanja različitim generacijama nalazimo da nakon Generacije Y slijedi Generacija Z (poznata i kao Generacija 2020), a najnovija generacija je Generacija Alfa (Grail Research 2011). Autori studija o upravljanju različitim generacijama ne mogu se složiti gdje tačno neka generacija počinje i završava. Zemke, Raines i Filipczak (2000) objašnjavaju da ne postoje strogi znakovi poput znaka stop na putevima, gdje jedna generacija prestaje i počinje druga. Isti autori ipak navode sljedeća razdoblja i obilježja pojedinih generacija:

- Veterani – rođeni u razdoblju od 1922. do 1943. godine. Uglavnom su rođeni prije Drugog svjetskog rata i prve uspomene i utjecaji su im povezani s ratom.
- Baby-boom generacija – rođena između 1943. i 1960. godine. Rođeni su nakon Drugog svjetskog rata i odrasli su u razdoblju izrazitog optimizma, velikih prilika i napretka.
- Generacija X – rođena u razdoblju od 1960. do 1980. godine. Rođeni su nakon bljeska Baby-boom generacije, u njenoj sjeni, te za vrijeme napretka azijskih tigrova Hong Konga, Južne Koreje, Singapura i Tajvana.
- Generacija Y – rođena između 1980. i 2000. godine, a roditelji su im Baby-boomersi ili rani pripadnici Generacije X. Odrasli su u visokotehnološkom, optimističnom vremenu.

Novija istraživanja iz područja upravljanja generacijama (Presky 2001; Montana i Petit 2008; Knežević 2010; Levickaitė 2010; Meister i Willyerd 2010; Grail Research 2011) govore o novoj generaciji koja je nastala ulaskom u novi vijek i koju autori nazivaju Generacijom Z. Generacija Z je rođena sredinom devedesetih godina i odrasla je s novom tehnologijom (Levickaitė 2010).

KARAKTERISTIKE GENERACIJE Z

Glavno obilježje Generacije Z, jeste da je rasla za vrijeme velike recesije. Dok su prethodne dvije generacije imale osjećaj egzistencijalne nesigurnosti koji je tinjao u pozadini, ovoj je generaciji to bio glavni sadržaj odrastanja. U tehnološkom smislu ovo je prva generacija koja i ne zna za drukčiji svijet od informatičkog, te su međusobno povezaniiji više nego ijedna prijašnja generacija. Kompjuteri, mobiteli i društvene mreže za njih se podrazumijevaju i taj svijet, virtuelni svijet, važan im je baš kao i stvarni.

Matthews (2008; prema Knežević 2010) kao osnovni trend koji prati Generaciju Z navodi odrastanje u porodicama s manje članova u kojima oba roditelja rade, a često je i odrastanje samo s jednim roditeljem. Prema objektivnim informacijama o količini vremena koju roditelji u prosjeku dnevno provedu u razgovoru s djecom i podacima o mentalnom zdravlju adolescenata koji upućuju na porast depresivnosti, proističe da nove tehnologije, nedostatak komunikacije i užurbani životni ritam dovode do brže samostalnosti ove grupe mladih i erozije njihovog djetinjstva.

Imajući u vidu iskustva iz prakse, a i prema pisanju uglednih svjetskih časopisa, generacija Z pokazuje manju socijalnu osjetljivost u odnosu na dosadašnje generacije. Introvertniji su, egocentričniji, pasivniji, više vole biti u očima javnosti, izraženije je prisustvo osjećaja bezvrijednosti kao i manjak empatije. Iako je empatija jedna od ključnih osobina za sreću, većina predstavnika Generacije Z zadovoljstvo nalazi u ličnom izgledu i dosta im je stalo do mišljenja drugih, odnosno stalo im je do broja lajkova i broja pratilaca na društvenim mrežama.

EMPATIJA

Pojam empatija je relativno novijeg porijekla, iako se o sličnim procesima u psihologiji govorilo i ranije, samo ne pod tim nazivom. Termin je prvi upotrijebio Titchener 1909. godine. Koristi se i u širem značenju, tj. kao kognitivna sposobnost razumijevanja unutrašnjeg stanja druge osobe i kao određena vrsta socijalno-kognitivnih veza (Raboteg-Šarić 1993). Kasnije, ovaj termin sve više koriste klinički i socijalni psiholozi. U kliničkoj psihologiji empatija se tretira kao proces koji služi komunikacijskim funkcijama u terapiji. U okviru razvojne i socijalne psihologije definicije empatije se razlikuju s obzirom na to šta istraživači podrazumijevaju pod tim pojmom i kako razlikuju empatiju od sličnih procesa. Da bi se pravilno definisala empatija, važno je razumjeti kakva je uloga kognicije u empatiji. Kognitivni aspekt

empatije uključuje razumijevanje, poznavanje stanja svijesti i uslova druge osobe ili svijesti o tome kako nešto što se događa drugoj osobi može djelovati na nju. Mnogi koji naglašavaju ovaj aspekt, smatraju da je kognitivna empatija preduslov za afektivnu empatiju (Stephan & Finlay 1999).

Empatija je mogućnost da se emocionalno razumiju osjećaji druge osobe, a uključuje sposobnost razumijevanja i emocionalnog usklađivanja s okolinom i sposobnost regulisanja vlastitih emocija, uz kognitivnu fleksibilnost i sposobnost stavljanja vlastitih potreba na stranu te razumijevanje osjećaja drugih. Jedna je od najvažnijih ljudskih karakteristika koja omogućava ne samo socijalne relacije i komunikaciju, već je i osnova za stvaranje morala i inhibicije nagona, naročito agresije (Gregurek 2011). Milivojević (2000) empatiju opisuje kao sposobnost shvatanja kako se drugi osjećaju ili kako bi mogli da se osjećaju. Empatija je opažanje duševnog stanja neke druge osobe i podrazumijeva sposobnost prihvatanja i razumijevanja te osobe i njenih osjećanja (English i English 1972).

Empatija je socijalno naučena emocionalna vrijednost. Razvoj empatije se veže za faze kognitivnog razvoja (Raboteg-Šarić 1993). Globalna empatija se javlja kod djece tokom prve godine života. Djeca na prikladan način reaguju i opažaju stres i bol drugih ljudi, ali i često ih oponašaju jer nisu sposobna razlikovati sebe od drugih. Egocentrična empatija se javlja već nakon prve godine života, kada dijete može doživjeti sebe odvojeno u odnosu na druge osobe. Ono doživljava empatiju, a u isto vrijeme razumije kada su druge osobe u nevolji, a ne ono samo. (Sander 2013). Empatija za osjećaje drugih javlja se s razvojem govora, između druge i treće godine života. Dijete u tom periodu postaje svjesno da druge osobe imaju vlastite osjećaje koji su različiti od njegovih, prikladnije odgovara na ekspresiju osjećaja drugih i počinje sve više empatizirati sa sve složenijim emocionalnim stanjima (Turner 2000). Empatija za životne uslove drugih počinje se javljati u kasnom djetinjstvu, kada dijete postaje svjesno da druge osobe doživljavaju zadovoljstva i neugodu ne samo u neposrednim situacijama, nego i u širim životnim okolnostima i iskustvima (Raboteg-Šarić 1993).

Empatički izazvani afekti kombinuju se s mentalnim predstavama opšteg stanja drugih. Na različitim nivoima razvoja empatije, doživljaj “empatičke nevolje” ima vjerovatno zajedničku afektivnu osnovu. O kogniciji ovisi kako će osoba doživjeti i nazvati emocionalno uzbuđenje. Afektivne i kognitivne komponente empatije se kombinuju da bi izazvale kvalitativno različit doživljaj (Raboteg-Šarić 1993).

Hoffman (1981) smatra da doživljavanje empatičkog uzbuđenja može biti u osnovi i egoistične i altruistične motivacije za pomaganjem drugima. Ali bez obzira na neke “egoistične” elemente, empatija ima osobine koje je jasno određuju kao altruistični

motiv. Izaziva je nevolja drugih, a ne vlastita, glavni cilj akcije je pomoć drugima, a ne sebi, potencijalno zadovoljstvo aktera ovisi o njegovom djelovanju u svrhu reduciranja nevolje drugog.

METODA:

Cilj rada

Na osnovu dinamike rada, zanimljivih podataka i pretpostavki dobijenih tokom psihoterapijskog procesa sa dva klijenta pripadnika Z generacije, koji su i prikazani u ovom radu, postavljen je cilj ovog istraživanja.

Cilj istraživanja je ispitati emocionalnu empatiju kod generacije rođene krajem devedesetih, do generacije rođene 2006-2007. godine, na uzorku od 220 učenika osnovnih i srednjih škola sa pretpostavkom da su empatičnije starije generacije.

Zadatak rada

Osnovni zadatak predmetnog istraživanja je bio ispitati i analizirati da li su starije generacije učenika, u našem slučaju učenici prvih i drugih razreda srednjih škola, empatičniji u odnosu na mlađe generacije, u našem slučaju to su učenici četvrtih i petih razreda osnovnih škola.

Sudionici

Za prikaze slučaja odabrane su dvije klijentice starosne dobi 16 i 17 godina, koje su po preporuci psihologa tretirane individualnim psihoterapijskim tretmanima, sa primarno egzistencijalističkim pristupom. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 220 učenika, podijeljenih u dvije skupine, 110 učenika četvrtih i petih razreda osnovnih škola i 110 učenika prvih i drugih razreda srednjih škola.

Mjerni instrument: Emocionalna Skala Empatije

Za procjenu emocionalne empatije mladih korištena je Skala emocionalne empatije (Raboteg-Šarić 1993). Skala mjeri opću afektivnu empatiju koja sadrži 19 tvrdnji koje opisuju emocionalne doživljaje koji su usklađeni sa osjećanjima drugih, te osjećajima simpatije prema onima koji su u nevolji.

Procjenjivanje se obavlja na skali Likertovog tipa sa rasponom procjena od 0 do 4 i izražavaju stepen slaganja/neslaganja s tvrdnjom u smislu: „uopće se ne odnosi na mene“ (0), „uglavnom se ne odnosi na mene“ (1), „niti se odnosi, niti se ne odnosi na mene“ (2), „uglavnom se odnosi na mene“ (3), „u potpunosti se odnosi na mene“ (4), na način da ispitanik zaokruži odgovarajući broj pored tvrdnje, tj. stepen slaganja sa određenom tvrdnjom na predviđeno mjesto. Najveći mogući rezultat je 76 bodova, a veći rezultat na skali znači veću tendenciju doživljavanja emocionalne empatije.

Pouzdanost cjelokupne skale definirana je koeficijentom Cronbach a kao pokazateljem unutrašnje homogenosti, a za ovu skalu iznosila je 0,93, te se može reći da je unutrašnja konzistentnost skale zadovoljavajuća, i da skala ima zadovoljavajuću valjanost. Item-analiza pokazala je da su sve korelacije između rezultata na pojedinim česticama i ukupnog rezultata veće od 0,30.

Postupak

Za prikaze slučaja odabrane su dvije klijentice starosne dobi 16 i 17 godina, koje su svojim problemima i tegobama i odredile tok istraživanja. Ispitivanje učenika, učesnika istraživanja, je obavljeno u vrijeme redovnog odvijanja nastave u grupama do 25 učenika, a trajalo je u prosjeku oko 15 minuta. Tokom prikupljanja podataka zadovoljeni su etički principi i standardi koji se odnose na psihološka istraživanja. Učešće u istraživanju je bilo dobrovoljno i anonimno. Za sve sudionike tražila se prethodna pismena suglasnost roditelja/staratelja i menadžmenta škole.

REZULTATI:

Prikaz slučaja I

A. ima 17 godina, učenica je II razreda srednje medicinske škole, vrlo dobar je učenik. Živi sa roditeljima, oboje su dobrog zdravlja. Otac povremeno radi u Njemačkoj i ovdje u Bosni, sezonski, kao građevinar a majka radi kao kuharica, a po zanimanju je drvni tehničar. Ima jednu stariju sestru, drugo je od dvoje djece u roditelja. Djetinjstvo opisuje kao lijepo, sebe kao nestašno dijete. Navodi uredan RPMR, roditelji idu ponekad kod psihologa. Otac ima problema zbog rata, a majka zbog problema s njom. Školski pedagog, primijetio je kod A., u posljednje vrijeme, da je postala agresivna, razdražljiva, plačljiva i da se povlači. Pokušala je da se ubije, ne zna razlog. Posvađala se sa majkom i u afektu popila 30 tableta Lexaurina i još nekih

tableta. Tako joj je došlo, odjednom. I prije je tako postupala, prijetila da će se ubiti nožem. Možda u huji. Ima problem sa kontrolom bijesa, iznervira se sama na sebe, počne galamiti ali nije agresivna prema drugim osobama. Imala je problema sa nesanicom, ima uredan apetit. Provodi dosta vremena na internetu, najviše na društvenim mrežama, više od pola dana, smatra da je ovisna. Ponekad uzme alkohol, napila se 2-3 puta. Puši ponekad, nije probala psihoaktivne supstance. Ne vidi se ovdje, želi ići u inostranstvo. Nije neraspložena, jedino je školom malo opterećena ali ne previše, muka joj je da sve nadoknadi. Druži se sa djecom kada je u školi, ali ne previše, a ostala druženja su svedena na virtualni svijet. Ni sa kim nije posebno bliska, čak ni sa sestrom. Negira sve tegobe, ali navodi da je nesretna jer ima pad popularnosti na Instagramu, a to je za nju, kako navodi, katastrofalno i sada ima želju da se ubije.

Tokom psihološkog testiranja djevojčica je opširnog misaonog toka, verbalni kontakt se bez problema uspostavlja i održava u željenom pravcu, na postavljena pitanja daje adekvatne odgovore. Psihološkim testiranjem je utvrđeno da su kognitivne i intelektualne sposobnosti prosječne u odnosu na dob, a njena emocionalna i socijalna zrelost primjerena odrednicama kalendarskog uzrasta. Na psihičkom planu je uočen pad emocionalne i životne energije, pad radne efikasnosti, sklonost ka samooptuživanju, osjećajima besperspektivnosti, bespomoćnosti i bezvrijednosti, oslabljeni socijalni odnosi, tjeskoba, impulsivnost, pad interesa za spoljni svijet i stalno prisustvo unutrašnjeg nemira te izražen osjećaj krivnje uz suicidalne ideje i strah.

Nakon psihološkog testiranja i psihijatrijskog pregleda, djevojčica je uključena u individualni psihoterapijski tretman sa dominantno egzistencijalističkim individualnim pristupom, uz opciju uključivanja medikamentozne terapije. Roditeljima je data preporuka za uključivanje u porodični psihoterapijski tretman.

Tokom psihoterapijskog tretmana primarno se radi na uvidu o pravim vrijednostima, uspostavljanju objektivne slike o sebi, na zdravim odnosima sa prijateljima i porodicom, koji su joj ukazivali na drugačiji pristup životu i prihvatanje problema kao sastavnih životnih dijelova, odbacivanju lažne, savršene slike o sebi i okolini. Da bi odbacila tu sliku, prorađene su neprijatne emocije, strah, nesigurnost, nemoć, tuga, koje su je tjerale na pokazivanje lažnog uspjeha, važnosti i savršenstva, te njena ovisnost o sebi samoj, o pohvalama, lajkovima i divljenju drugih ljudi, te zadovoljavanje potvrde da bude neodoljiva. Ta slika davala joj je prividan i privremen osjećaj zadovoljstva i stvorila je ovisnost o selfijima i lajkovima na društvenim mrežama. Kako bi sačuvala svoju savršenu sliku, fokusirala se samo na sebe,

zanemarivši druge i njihove osjećaje. Zapravo, ona i nije voljela sebe, nego sliku o sebi, koju je stvorila da bi prikrla osjećaj manje vrijednosti i niskog samopoštovanja i samopouzdanja. Stoga je njenom selfu prioritet bio održavanje te slike. Kada postoji opasnost da ta slika bude ugrožena, onda se javlja još veća opasnost da drugi zaista vide šta se iza te slike nalazi.

Na psihoterapiju je došla s nadom da vrati savršenu sliku o sebi, ali je shvatila da jedino može da se nje oslobodi. Naučila je da je savršena slika teret, kojeg se riješila kada je naučila prepoznati svoje emocije koje su bile sakrivene iza te slike. Tako je naučila da se lakše poveže sa stvarnim ljudima i gradi iskrenije odnose prema drugima, ali i prema sebi.

Prikaz slučaja II

Z. ima 16 godina, drugi je razred gimnazije. Živi sa roditeljima i starijim bratom. Mlađe je od dvoje djece u roditelja. Nekada bude svađe između brata i roditelja, brat je „malo svojeglav“, teško je s njim komunicirati. S bratom ima dobar odnos. Navodi da joj je otac alkoholičar i često zlostavlja majku. Tako je od kako zna za sebe. U posljednje vrijeme ne tuče majku, ali galami. Brata i nju, također, psihički zlostavlja. Djetinjstva se ne sjeća puno, ali i onog čega se sjeća nije lijepo. Izazivali su je vršnjaci. Otac je bio puno odsutan, često ga nije bilo kod kuće. Navodi uredan RPMR, negira oboljenja značajna za hereditet. Bila je prosječan učenik u osnovnoj školi, a u srednjoj vrlo dobar i odličan. Alkohol ne troši, ne puši, nije probala psihoaktivne supstance. Ne izlazi, nema prijatelje. Slobodno vrijeme provodi uglavnom na internetu, na društvenim mrežama, povremeno igra igrice i gleda you tube. I kada je na internetu nije joj pretjerano lijepo, nema mjesta gdje joj je lijepo. „Jako volim da gledam hollywoodske filmove, oni me odvedu u svijet mašte. Poslije pročačkam po društvenim mrežama, a tamo, svi žive baš kao u hollywoodskim filmovima. Samo je kod mene sve bez veze. Moja realnost je katastrofalna.“ Imala je drugaricu prije 3-4 mjeseca sa kojom joj je bilo lijepo ali se to raspalo. Navodi da, kada se loše osjeća, bude autodestruktivna, počne sama sebe da tuče po cijelom tijelu. Ne osjeća se tada dobro. Prema drugim osobama nije nikada agresivna. Vršnjaci, a i brat su je tukli dok je bila dijete. Ona je to trpila, nije nikada nikom vratila, nije socijalna, rijetko kada je vesela, nije druželjubiva. Nije ni sa kim pretjerano bliska, ni sa članovima porodice, ne predstavlja joj posebnu radost provoditi vrijeme s njima. Prebačena je na Kliniku za psihijatriju sa intenzivne njege Interne klinike, jer je pokušala suicid. Život joj je bio ugrožen. Skupila je sve tablete koje je našla u kući i popila. U zadnje vrijeme se

zatvorila u sebe, skoro ni sa kim ne komunicira, nekim drugovima iz razreda ne zna čak ni ime.

Tokom psihološkog testiranja je slabo spremna na saradnju, navodi da je danas posebno neraspoređena, veoma oskudne je verbalne produkcije, zaravnjenog afekta, veoma uspoređena, otuđena, slabo komunikativna. Većina pojmova joj se morala dodatno pojašnjavati, jer slabo koristi fraze iz bosanskog jezika, navodi da se najviše u komunikaciji služi engleskim jezikom.

Psihološkim testiranjem je utvrđeno da su kognitivne i intelektualne sposobnosti u granicama viših prosječnih vrijednosti i da su u skladu sa dobnim, obrazovnim i socijalnim statusom. Na psihičkom planu dominiraju depresivni simptomi uz izraženu anksioznost, razdražljivost, napetost i pretjeranu zabrinutost, problemi u interpersonalnim relacijama i socijalnim kontaktima uopće, problemi prilagodbe. Prisutna je nepreduzimljivost, socijalno povlačenje, emocionalna praznina, bezvoljnost, hiperseznibilnost, impulsivnost i napetost. Manifestan je pad emocionalne i životne energije, pad radne efikasnosti, sklonost ka samooptuživanju, osjećajima besperspektivnosti, bespomoćnosti i bezvrijednosti, uz stalno prisustvo unutrašnjeg nemira i osjećaja krivice sa visokim suicidalnim rizikom.

Nakon psihološkog testiranja i psihijatrijskog pregleda, djevojčici je preporučan individualni psihoterapijski tretman sa dominantno egzistencijalističkim individualnim pristupom, uz obaveznu medikamentoznu terapiju i kontrolne psihijatrijske preglede. U rad sa roditeljima je uključen Centar za socijalni rad, uz preporuku za uključivanje u porodični psihoterapijski tretman. U dogovoru sa roditeljima i direktorom škole Z. se uključuje u psihoterapijski tretman kod specijalno obučenog školskog pedagoga.

Tokom psihoterapijskog tretmana Z. prepoznaje da je njen stid (od takvog života), zapravo, ljutnja prema sebi. Osuda sebe. Shvatila je da ne strahuje toliko od osude drugih, koliko je strahovala od sebe same. Naučila je da je stid udaljava od nje (baš kao i oholost) i da treba prihvatiti svoj život bez osude i stida. Puno pažnje se posvetilo porodičnom setingu i razlozima zbog kojih se okrenula društvenim mrežama, emocijama prvenstveno, oholosti i nesreći, te nerealom odnosu prema sebi i drugima. Postala je svjesna da je ona sama (ali i sve osobe koje su u sličnoj ili istoj situaciji kao ona) emocionalno izmanipulisana, uglavnom usljed straha od neprihvatanja.

Društvene mreže manipulišu nedostižnim (holivudskim) idealima, promovišu ideju sreće, a pripadnici Generacije Z nisu svjesni da je to pseudoosjećaj i da na takav način gube, malo po malo, svoj identitet. Ostaju u takvim ulogama i ne mogu se više

vratiti u prvobitno stanje. Strahuju da će biti izloženi osudi okoline, stoga prikazuju svoje živote po holivudskom scenariju. Postavljaju slike koje predstavljaju blagostanje, zajedništvo, sreću, ljepotu, putovanja, zapravo sve ono što im u reanom životu nedostaje. To je nerealan odnos prema sebi, koji je Z. uspjela riješiti tokom psihoterpijskog procesa.

Rezultati i diskusija rezultata istraživanja razvoja emocionalne empatije mladih

Uzorak istraživanja čine učenici osnovnih i srednjih škola i to 110 učenika osnovnih škola (IV i V razred) i 110 učenika srednjih škola (I i II razred). Željeli smo istražiti da li postoji statistički značajna razlika između učenika osnovne i učenika srednje škole te se pristupilo utvrđivanju postojanja statistički značajne razlike aritmetičkih sredina dva nezavisna skupa.

U postupku provjere hipoteza u ovom istraživanju, prvi korak je bio ispitivanje normalnosti distribucije rezultata, kao preduslova za korištenje adekvatnih statističkih postupaka.

S obzirom da distribucija rezultata na varijablama u istraživanju odgovara kriterijima normalne raspodjele, korištene su metode parametrijske statistike.

Kako bismo provjerili da li se dobijene vrijednosti mjerenja kod ispitanika statistički značajno razlikuju proveden je t-test utvrđivanja razlika aritmetičkih sredina dva nezavisna uzorka, a dobijene vrijednosti su tabelarno i grafički predstavljene i pojašnjene. Na uzorku koji čini 220 učenika oba spola i to 110 učenika osnovnih škola i 110 učenika srednjih škola, željeli smo istražiti da li postoji statistički značajna razlika u nivou emocionalne empatije između učenika osnovne i učenika srednje.

U tabeli 1.dati su deskriptivni podaci: broj ispitanika u grupi (N), srednje vrijednosti, standardna devijacija i standardna greška.

Tabela 1. Prikaz osnovnih statističkih parametara

Učenici	N	Arit. sredina	Stand. devijacija	Stand. greška
Osnovna škola	110	57,60	11,292	1,097
Srednja škola	110	64,25	18,368	1,728

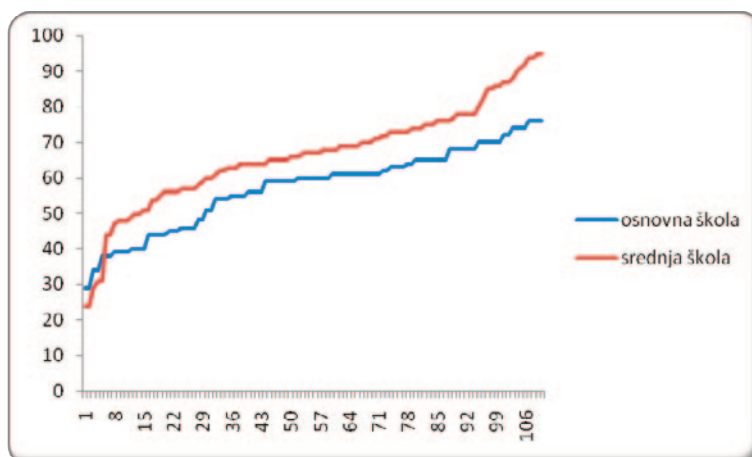
Tabela 2. Testiranje hipoteze o razlici aritmetičkih sredina odgovora mlađih i starijih učenika

F	Znač.	t	SS	Znač.	Razlika AS (dvo- smjerna)	Stand. greška razlike	95% dozvoljeni interval razlike	
							donji	gornji
7,024	0,009	-3,20	218	0,002	-6,644	2,077	-10,737	-2,551

Dobijena t-vrijednost iznosi -3,20 i značajna je (Sig.) na nivou 0,002. Vrijednost dobijena testiranjem aritmetičkih sredina ova dva nezavisna uzorka nam govori da postoji statistički značajna razlika između učenika osnovne i učenika srednje škole te možemo konstatovati da su učenici srednje škole mnogo empatičniji od učenika osnovne škole, na šta nas upućuje vrijednost aritmetičke sredine koja kod učenika srednje škole iznosi 64,25 u odnosu na vrijednost aritmetičke sredine učenika osnovne škole koja iznosi 57,60.

Uvidom u grafikon 1. možemo lako uočiti razliku na polju emocionalne empatije kod učenika osnovnih i srednjih škola u korist starijih učenika.

Grafikon 1. Vrijednosti empatije kod učenika osnovnih i srednjih škola

Skala emocionalne empatije korištena u istraživanju je konstruisana na način da odgovori „u potpunosti se odnosi na mene“ i „uglavnom se odnosi na mene“ iskazuju stavove učenika o visokom nivou emocionalne empatije, dok odgovori „uopće se ne odnosi na mene“ i „uglavnom se ne odnosi na mene“ govore u prilog niskog nivoa emocionalne empatije kod ispitanika i da je potrebno više raditi u smjeru podizanja empatije kod učenika.

Dobijeni rezultati ovog istraživanja ukazuju da su mlađe generacije manje empatične u odnosu na starije generacije, što potvrđuje da je Generacija Z više asocijalnija i nekomunikativnija generacija u realnom svijetu u odnosu na starije generacije. Ova tvrdnja se ne odnosi na druženje i komunikaciju u virtualnom svijetu, jer je većina ovih aktivnosti se odvija preko društvenih mreža, posebno preko Facebooka koji je nastao 2004. godine, a u novije vrijeme i Instagrama. Pojedini autori iznose tvrdnje koje su na prvi pogled opozitne rezultatima ovog istraživanja a odnose se, prema pisanju Heller (2015) u članku časopisa „Forbes“ koji je opisao Generaciju Z „kao stil života, a ne samo zabavu“, na visoko razvijenu virtualnu kolektivnu svijest, empatiju i brigu o društvu u prvom planu, a da je medijska i tehnološka pismenost ove generacije u stvari njihova druga priroda. Pojedini autori tvrde da je Generacija Z najinformisanija, najrazvijenija i najosjećajnija generacija. U suštini, pretpostavka kojom se vodilo ovim istraživanjem se odnosila na objektivni, realni, stvarni doživljaj empatije i bliskosti u smislu fizičkih kontakata i susreta, tako da rezultati navedenih istraživanja i nisu u suprotnosti sa nalazima ovog istraživanja jer se odnose na virtualno. U radovima mnogih autora (Mayer, Di Paolo i Salovey 1990; Mayer i Stevens 1994; Mayer i Geher 1996; Mayer, Caruso i Salovey 1998; prema Takšić, Bradić i Žauhar 2013) empatija je naglašena kao primarni kriterij emocionalne inteligencije koja podrazumijeva prepoznavanje, imenovanje, razumijevanje i izražavanje emocija putem facijalne ekspresije, verbalne i neverbalne komunikacije. Ono što odlikuje empatiju je sposobnost „uvlačenja pod kožu“ drugoj osobi, gdje je od velikog značaja neposredan lični kontakt, koji je prožet razumijevanjem, ohrabrenjem i toplinom koja ublažava osjećaj otuđenosti i nehumanosti (Hoffman 2003; prema Mirković-Hajduković 2020). Empatične osobe mogu razumjeti i prepoznati želje, potrebe, osjećaje i stavove drugih, dobri su slušaoci i grade snažne odnose sa drugima. Empatija se opisuje kao najvažnija komponenta emocionalne inteligencije (Mestre 2020) i jedan je od važnih segmenata koji čine emocionalnu sferu ličnosti svakog ljudskog bića, a bazirana je na emociji. Emocije uključuju i druge elemente kao što je fiziološki odgovor, aktivnost mozga, izraz lica (Reevy 2011; Oatley 2005). Ljudske emocije češće se izražavaju neverbalnim

sredstvima nego riječima. Za sposobnost empatije je najbitniji faktor raspoznavanje neverbalnih znakova (Goleman 1998).

Za većinu nevedenog i za autentičan empatičan doživljaj je, kako se vidi, od izuzetne važnosti bliski, fizički kontakt a ne samo slika i pisana riječ, koja se u virtualnom svijetu najčešće koristi a o izgledu, ponašanju, željama, ciljevima pa i samim emocijama, slušaoci i pratiloci društvenih mreža koji se najčešće lično i ne poznaju, zaključuju na osnovu onoga što im osoba koju prate, slušaju ili chatuju, prezentuje u svom nastupu putem fotografija, video uradaka i sličnog sadržaja, koji često nije autentičan i nije odraz stvarnog ni emocionalnog a ni fizičkog stanja te osobe. Na osnovu ovih pojava se i donose pogrešni zaključci i iskrivljene slike o samima sebi ali i okolini, što vrlo često uzrokuje čitav niz psiholoških problema poput depresivnosti i anksioznosti, niskog samopoštovanja i samopouzdanja, koji su dijelom prezentovani putem studija slučaja, koje su i bile povod istraživanja ove pojave. Slika o sebi gradi se od djetinjstva. To je predstava koju imamo o sebi, o svojoj ličnosti, sposobnostima, a uveliko zavisi i od toga kako nas drugi vide. Kada neko izgradi pozitivnu sliku o sebi, onda ga očuvanje te slike može učiniti neosjetljivim za druge ili može udaljiti od ljudi iz straha da bi oni mogli narušiti tu savršenu sliku. Savršena slika o sebi teži očuvanju, to je neko sigurno mjesto za psihu.

Sve veći je broj tinejdžera i mladih odraslih ljudi se javljaju za psihološku pomoć, nakon što su odrasli svakodnevno provodeći više sati za računalom, igrajući se ili komunicirajući s drugima putem Interneta. Stručnjaci u praksi, u svom svakodnevnom radu dolaze do saznanja da se kod ovih osoba javljaju ozbiljni psihološki problemi uključujući poteškoće u razvoju, poremećaj koncentracije i nedostatak društvenih vještina, obilno znojenje, teška anksioznost i simptomi paranoje. Nerijetko se javlja i ovisnost o internetu i društvenim mrežama sa simptomima sličnim onima koji se javljaju kod ljudi koji se liječe od alkoholizma ili ovisnosti o drogama (Mirković-Hajduković, Selimbašić 2015). Terapija izbora za liječenje ovih poremećaja je individualna i porodična psihoterapija (u trajanju najmanje šest mjeseci) uz medikamentoznu terapiju po potrebi. Potpuna apstinencija nije moguća, jer su mediji dio svakodnevnog života, ali se uči savjesno korištenje medija (Mirković-Hajduković, Selimbašić 2015).

ZAKLJUČAK:

Rad sa mladim generacijama, odnosno generacijama koje su rođene u doba interneta i društvenih mreža zahtijeva od svih stručnjaka, kao i porodice, maksimalnu

angažovanost i uključenost u njihov odgoj i obrazovanje. Generacija Z je jedna od najmlađih generacija, a zbog velikog broja sati koje provedu na internetu i društvenim mrežama, uz izostanak adekvatne porodične komunikacije, kao nekim od mogućih riziko-faktora, postoji objektivna opasnost razvoja otuđenosti, kako od drugih ljudi, tako i od samih sebe, koja nerijetko vodi do težih psiholoških problema, kao što su simptomi anksioznosti, depresivnosti i suicidalnosti, a dobro su utaban put i ka razvoju ovisnosti o internetu i društvenim mrežama. Prema iskustvima u radu sa kliničkom populacijom koja pripada ovoj generaciji, te na osnovu rezultata istraživanja, uočeno je da je jedna od karakteristika ove generacije manjak empatije, koja je jedna od ključnih komponenti za sreću. Stručnjaci koji se bave odgojem i obrazovanjem djece posebnu pažnju trebaju posvetiti njihovom emocionalnom životu, a to zahtijeva dodatno obrazovanje samih stručnjaka.

VRIJEDNOST, NEDOSTACI I OGRANIČENJA STUDIJE :

Rezultati provedenog istraživanja imaju nekoliko objektivnih ograničenja i nedostataka, koji proizlaze kako iz metodoloških ograničenja, tako i iz problema istraživanja. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju je prigodan, čine ga učenici osnovnih škola (IV i V razred) učenici srednjih škola (I i II razred) koji su bili dostupni, odnosno raspoloživi, pa je generalizovanje dobijenih rezultata ograničeno. Rezultati istraživanja se temelje na samoprocjeni i samoocjenjivanju kod popune skale. Takve procjene mogu biti tačne, ali mogu biti i pristrasne i neistinite, ali je bitno naglasiti da je za istraživanje značajan upravo subjektivni doživljaj ispitanika. Prosječna dob obje skupine se razlikovala, ali ipak ispitanici u obje skupine, prema razvojnim teorijama, pripadaju istoj razvojnoj kategoriji.

Vrijednost studije, između ostalog leži u činjenici da je, prema dostupnim naučnim bazama podataka, ovo jedno od rijetkih istraživanja u regiji koja za ispitanike ima Z generaciju i to u ovom kontekstu. Dobijeni podaci mogu dati korisne smjernice za prevenciju i tretman psiholoških problema koje najčešće prijavljuju pripadnici ove generacije.

LITERATURA:

1. English, Horace B., Ava C. English (1972), *Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova*, Savremena administracija, Beograd
2. Goleman, Daniel (1998), *Working with emotional intelligence*, Bantam Books, New York
3. Grail Research (2011), "Consumers of Tomorrow – Insights and Observations About Generation Z", dostupno na:
4. http://www.grailresearch.com/pdf/ContentPodsPdf/Consumers_of_Tomorrow_Insights_and_Observations_About_Generation_Z.pdf (pristupljeno 12. 07. 2017)
5. Gregurek, Rudolf (2011), *Psihološka medicina*, Medicinska naklada, Zagreb:
6. Harrington, Melanie (2009), "Tackling Generational Diversity", *Profiles in Diversity Journal*, 11(2), 64-65.
7. Hoffman, Martin L. (1981), "Is altruism a part of human nature?", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol 40, 121-137.
8. Knežević, Ivo (2010), *Upravljanje Generacijom Z*, Diplomski rad, Ekonomski fakultet, Zagreb
9. Levickaitė, Rasa (2010), "Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the World Without Borders (The Case of Lithuania)", *LIMES*, 3(2), 170-183.
10. Meister, Jeanne C., Karie Willyerd (2010), *2020 Workplace*, Harper Business, New York
11. Mestre, José M. (2020), "How to Transversely Develop Ability Emotional Intelligence Ability through School Subjects? A Theoretical Proposal", *Psiholoگیjske teme*, 29 (1), 17-41.
12. Milivojević, Zoran (2000), *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*, Prometej, Novi Sad
13. Mirković-Hajduković, Mitra (2020), *Emocionalne karakteristike i odbrambeni mehanizmi ovisnika o heroinu*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet.
14. Mirković-Hajduković Mitra, Zihnet Selimbašić (2015), "Ovisnost o internetu, računalnim igrama i video igrama – prikaz slučaja, *Zbornik radova II simpozijuma o bolestima zavisnosti i komorbidnih oboljenja BiH sa međunarodnim učesćem. Aktuelnosti i suvremeni pristupi u tretmanu bolesti zavisnosti i komorbidnih oboljenja u regionu*, Banja Luka, 70-76.

15. Montana, Patrick J., Francis Petit (2008), "Motivating Generation X and Y on the Job and Preparing Z", *Global Journal of Business Research*, 2(2), 139-148.
16. Oatley, Keith (2005), *Emocije: Kratka istorija*. Clio, Beograd:
17. Prensky, Marc (2001), "Digital Natives, Digital Immigrants", *On the Horizon*, NCB University Press, 9(5): 1-6.
18. Reeve, Gretchen M. (2011), *Encyclopedia of Emotion*, Greenwood Publishing Group Incorporation
19. Raboteg-Šarić, Zora (1993), *Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
20. SHRM (2004), *Generational Differences Survey Report*, Society for Human Resource Management, dostupno na: <http://www.shrm.org/research/surveyfindings/documents/generational%20differences%20survey%20report.pdf> (pristupljeno 11. 08. 2017)
21. Sander, David (2013), *The power of emotions*, Belin, Paris
22. Stephan, Walter G., Krystina Finlay (1999), "The role of empathy in improving intergroup relations", *Journal of Social Issues*, 55 (4), 729-743.
23. Takšić, Vladimir, Sanja Bradić, Valnea Žauhar (2013), "Prikaz metoda za procjenu kroskulturalne ekvivalentnosti na primjeru upitnika emocionalne kompetentnosti", *Primenjena psihologija*, 6 (2), 101-120.
24. Turner, Jonathan H. (2000), *On the origins of human emotions: A sociological inquiry into the evolution of human affect*, Stanford University Press, Stanford
25. Zemke, Ron, Claire Raines, Bob Filipczak (2000), *Generations at Work: Managing the Clash of Veterans, Boomers, Xers and Nexters in Your Workplace*, AMACOM, New York
26. Heller, Laura (2015), "Move over Millennials, Generation Z is in Charge", *Forbes*, dostupno na: <https://www.forbes.com/sites/lauraheller/2015/08/14/move-over-millennials-generation-z-is-in-charge/?sh=50cd19a95232> ; (pristupljeno 20. 8, 2020.)

POST-MILLENIALS: MEET GENERATION Z

Summary:

Generation Z falls into the internet generation because it is the first generation born after the popularisation of the internet. Even though scientists don't agree on when this generation starts and when it ends, after all, it is believed that the generation Z is made of people that are born in the nineties until today. Their parents belong to the millennial generation that is born in the eighties. Generation Z is the first generation that was raised as a part of the trend of being in the public's eye, always posting about their lives on social networks. This potentially makes them an egocentric generation and a generation that does not have enough empathy. Although empathy is one of the key characteristics for happiness, generation Z finds happiness in their personal appearance and they care a lot about the opinions of others, that is, they care about the number of likes and the number of followers on social networks. Even though empathy is a key trait of happiness, generation Z finds happiness in physical appearance, and in others' opinion, that is they care about how many likes and how many followers on social networks they have. The purpose of this paper is to examine emotional empathy with the generation that is born in the late nineties, until generations 2006-2007, on a sample of 200 primary and high school students with an assumption that later generations are more empathic and that there is a difference between male and female subjects, that is that females are more empathic. Also, the paper provides case reports that represent the clinical population and not the average representatives of this generation and whose psychological problems may be associated with excessive use of the Internet and social networks. The results of the research indicate that the feeling of insecurity and lack of empathy in this generation is a risk factor for the development of low self-esteem and self-confidence, and ultimately more severe mental disorders, which can be reduced and prevented by a different approach to this generation.

Keywords: Generation Z; empathy; social networks; egocentrism; psychotherapy

Adresa autora

Authors' address

Vahida Djedović

JU Univerzitetsko-klinički centar Tuzla, vd.therapist@gmail.com

Edin Mujkanović

Herzegovina University, Faculty of Social Sciences dr. Milenko Brkić

e_mujkanovic@hotmail.com

Mitra Mirković-Hajduković

JU Univerzitetsko-klinički centar Tuzla, miramh.psih@gmail.com

